

СТАРОХРИШЋАНСКИ БАПТИСТЕРИЈАЛНИ КОМПЛЕКС НА МЕДИЈАНИ У НИШУ

На археолошком локалитету Медијана, између реке Нишаве, са једне стране, а северно од античке виле на коју се надовезују терме и нимфеј,¹ први хришћани Ниша су саградили баптистеријум – крстионицу. Други су мишљења да је у питању још један луксузни стамбени објект - вила.² Репрезентативни објект импозантних размера делимично је откривен пре три деценије. Због неразјашњене намене остао је у сенци интересовања истраживача, што је имало за последицу да је скоро непознат широј јавности. Препознат изузетан значај објекта за развој и простирање старохришћанске – рановизантијске архитектуре, обавезује да се сагледају оба става у нади да ће се на тај начин умањити вишедеценијска недоумица о његовој намени. Тиме још једном скрећемо пажњу стручне и научне јавности на овај запостављен архитектонски комплекс у оквиру касноантичког локалитета Медијана.³ (Сл. 1)

Недоумица око намене медијанског октогона покренута је од стране Феликса Каница у другој половини XIX века. Грађевину октогоналне основе Ф. Каниц је делимично открио и тада измерио да су занатски квалитетно обрађени зидови осмоугаоника уз употребу опека (40 x 20см) и квалитетног малтера, дебљине 1,7м. После чишћења шута из унутрашњости октогона наишао је на доста оштећен подни мозаик који су чиниле, како бележи, ритмичне украсне пруге од смеђих и белих каменчића. Од спољне декорације затекао је делове зупчастог симса са неколико трака, стубиће

¹ У задње време преовлађује на чињеницама заснован став да је упитању триклиниум а не нимфеум како се до недавно мислило - R. Kolarik, *Late antique floor mosaics in the Balkans*, Nis and Byzantium IV, Nis 2006, 171. И у триклиниуму вода је имала значајну улогу.

² Г. Јеремић, *Мозаици Медијане – нека разматрања*, Ниш и Византија IV, Ниш 2006, 153, 157.

³ Питање разрешења намене медијанског октогона покренуто је од стране аутора овог рада на међународном симпозијуму у Струмици („Вода, живот и задовољство“ у организацији Завода за заштиту споменика културе и Музеј, 27 – 29. 11. 2008.) са радом: *Early christian baptisterium in Mediana, near by Niš*, у штампи. На овом месту, разрађујући изложено, начињен је напор да се октоганална крстионица сагледа у оквиру баптистеријалног комплекса.

Сл. 1 Медијана, Баптистеријални комплекс, поглед са запада

Fig. 1. Mediana, Baptistery complex, view from the west

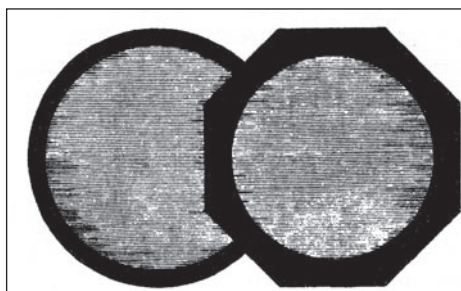
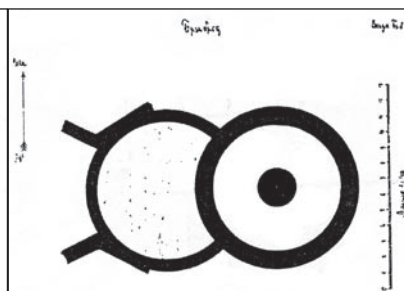
Сл. 2 Медијана, Основа крстионице, према
Ф. КаницуFig. 2. Mediana, Baptistery base, according to
F. KanićСл. 3 Медијана, Основа крстионице,
према А.О. Славетићу

Fig. 3. Mediana, Baptistery base, according to A.O. Slavetić

широке 5см, као и фрагменте fine камене облоге. Полукружну просторију која се надовезује на октогон погрешно лоцира на северну страну, уместо на његову западну страну. Погрешно му је и запажање да је овај полукружни зид слабији и лошије зидан. Тачан му је закључак да је ова грађевина била изузетно луксузно опремљена. Иако му намена овог луксузног објекта није јасна, он га повезује са ранохришћанским баптистеријумом у далматинском

Сл. 4 Медијана, Крстионица, поглед са северозапада

Fig. 4. Mediana, Baptistery, view from the north-west

Солину, и сматра да је упитању ранохришћанска крстионица и поред тога што је раније ову хипотезу сматрао смелом.⁴ Ова његова недоумица и данас није разрешена. (Сл. 2)

Много година касније (1932.) објекат је поново рашчистио Адам Оршић-Славетић и сагледао га као јединствену грађевину коју чине две кружне просторије, не покушавајући да разреши њену намену. Кружна конструкција у источној просторији за њега је округла плоча пречника 2,40м са олуком за воду. Уз зид је затекао гладак мермерни стуб дужине 1,03м и пречника 0,22м.⁵ (Сл. 3)

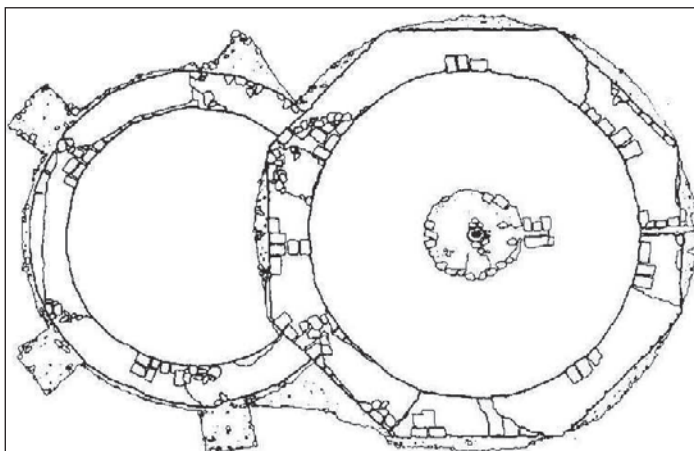
Археолошка ископавања октогона и његовог окружења су вршена од 1979. до 1983. године од стране Археолошког института у Београду под руководством др Љубице Зотовић, која га, прихватавши размишљања Каница, дефинише као баптистеријум у оквиру сакралног комплекса и тако сагледаног води кроз дневник.⁶

Објекат се састоји од две просторије укупне дужине 14,6м, са зидовима дебљине 1,0м и очуване висине од око 0,40м. Обе просторије саграђене су једнаким градитељским поступком и у исто време. Централна просторија са писцином тј. базеном за крштење је октогонална, са прислоњеном потковичастом апсидом на западној страни која формира просторију у облику око 2/3 круга. (Сл. 4)

⁴ Ф. Каниц, *Србија-земља и становништво*, Београд 1985, 174.

⁵ А. Оршић-Славетић, *Археолошка истраживања у Нишу и околини*, Старијар VIII-IX (1932-33), 306, сл. 8.

⁶ Љ. Зотовић, *Медијана сакрални објекат - Баптистеријум*, Дневник са археолошких ископавања, Документација Археолошког института Београд, 1980-1983, у даљем тексту Љ. Зотовић, *Дневник*. Аутор овог рада је као студент учествовао у археолошким ископавањима.

Сл. 5 Медијана,
Основа
крстионице
(документација
Завода за
заштиту
споменика
културе Ниш)

Fig. 5. Mediana,
Baptistery base
(Institute for
preservation of
cultural monu-
ments Niš)

Апсида је симетрично постављена, и обухвата једну равну страну октогона и једнаке делове суседних двеју страна у распону од 5,15м, док је њена ширина у средишњем делу 6,15м. Очуван део лука апсиде чине три реда опека везане малтером са примесом песка и шљунка дебљине 5см. Употреба камена видљива је у споју апсиде са октогоном и у једном сегменту страничног зида октогона, заливан једнаким малтером. Лук апсиде ојачан је са спољне стране са четири масивне контрафоре (око 1,4м x 1,2м), чије су димензије биле условљене горњом конструкцијом грађевине. У шуту из унутрашњости апсидалнаг дела нађена су два мања фрагмента мозаичког пода. (Сл. 5)

Сл. 6 Медијана, Крстионица, поглед са југоистока

Fig. 6. Mediana, Baptistery, view from the south-east

Сл. 7 Медијана,
Писцина, поглед
са истока

Fig. 7. Mediana,
Piscina, view
from the east

Централна просторија, постављена на приближно кружној основи темељне супструкције, споља је осмоугаона а изнутра кружна (пречника 8,3м), са зидовима дебелим око 1м очувани до висине од око 0,40м. У њеном јужном делу откривени су фрагменти мозаичког пода уништени орањем. Препознаје се употреба белих и плавих коцкица. (Сл. 6)

Унутрашњи кружни облик октогона пренет је на спољашњи облик унутрашње зидане конструкције. У централном делу налази се кружна конструкција (пречника 2,5м, висине око 0,40м) грађена од облутка, ломљеног камена и фрагмената опеке, заливани кречним малтером, која би могла представљати постоље за писцину.⁷ У средини постоља зидањем је остављено удубљење (40x30x25см) које је могло служити за учвршћивање базена. Такав пример налазимо у Мајдану код Мркоњић града (БиХ), где је улогу писцине, као на Медијани, преузело округло зидано постоље на коме је стајала посуда за крштење.⁸ Базен за крштење је, по свој прилици, био обложен мермерним оплатним плочама, чији су фрагменти затечени око ње, а могли су га красити од Каница евидентирани стубићи широки 5см. Са источне стране постамент за базен протеже се одводни канал (24x20x10см) лепо озидан опеком, који пролази кроз североисточни угао источног зида октогона. Неочекивано скретање канала ка североистоку у правцу керамичке цеви у југозападном углу комплекса, је значајно најмање из два разлога: 1. То што не пролази кроз средину стране октогона упућују да је на том месту био улазни отвор, и 2. Вода из базена је отицала у унутрашњост комплекса, а не ван грађевине, што значи да је имала посебно значење, а не као неважна отпадна вода која се увек усмерава ван грађевине. У каналу је откривен новчић Констанција. (Сл. 7)

⁷ Колика је била, и да ли је била изнад пода, остаје у границама претпоставки, јер нивелета пода није засигурно утврђена.

⁸ Ђ. Basler, *Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1972, 92-94

Сл. 8 Медијана, мермерна оплатна плоча

Fig. 8. Mediana, A marble plating tile

Сл. 9 Медијана, Фрагмент стуба

Fig. 9. Mediana, Fragment of a column

Овако осмишљена писцина, без укопаног базена, могла је служити за крштење одраслих поливањем – инфузио (effusio), па је канал за довод воде непотребан, каквих примера има.⁹ И овај податак кружну констукцију ближе одређује као постамент базена за крштавање, јер за сваке друге световне потребе као што је нпр. фонтана, неопходан је и довод воде. Рупу за одвод воде, без система за довод, на самом дну има и октогонална писцина у Житомислићу код Мостара (БиХ).¹⁰ Димензије и посебно уређај за воду су значајни елементи који кружну конструкцију могу представити као постамент на коме је лежао базен за крштење. Базен за крштење био је надземан окружен мермерним плочама,¹¹ можда октогон са евидентираним стубићима (5см) на угловима, од кога ми данас видимо фрагменте мермерне оплате, постоље са удубљењем за учвршћивање базена и отвор за одвод воде у средини. (Сл. 8)

Постоље тј. базени за крштење кружног облика нису реткост нити, пак, необичност. У првим вековима хришћанства, као и крст, круг у кругу је имао читљиву, за оновремене хришћане препознатљиву симболику Бога – спољни круг и Христа – унутрашњи круг.¹² На Медијани, округли

⁹ Таква је крстионица испод цркве Св. Марије од Ријеке у Котору – J. Martinović, *Ranohrišćanska krstionica ispod crkve Sv. Marije od Rijeke u Kotoru*, Prilozi povjesti umjetnosti u Dalmaciji 29, Split 1990, 24-29.

¹⁰ T. Anđelić, *Crkvina, Žitomislić, Mostar-kasnoantička bazilika*, Arheološki preglad 12, Beograd 1970, 144-145; Idem, *Kasnoantička dvojna bazilika (bazilika geminata) u Žitomislićima kod Mostara*, GZM, n.s., sv. XXXII/1977, Sarajevo 1978, 294-295; Đ. Basler, *op. cit.*, 134

¹¹ Надземни осмоугаони базен имала је крстионица у Нерезима (БиХ), начињен после затрпавања старије крстасте писцине која је била укопана у земљу – Đ. Basler, *Bazilike u Mogorjelu*, Naše starine V, Sarajevo 1958, 51.

¹² Круг, као и крст означава небеско царство и Бога - J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Rječnik simbola*, Zagreb 1983; В. Лилчић, *Македонскиот камен за боговите, христјане и за живот по живот II*, Скопје 2002, 636, 1086.

Сл. 10 Медијана,
угаона опека и
начин зидања

Fig. 10. Medianā,
corner brick and
building style

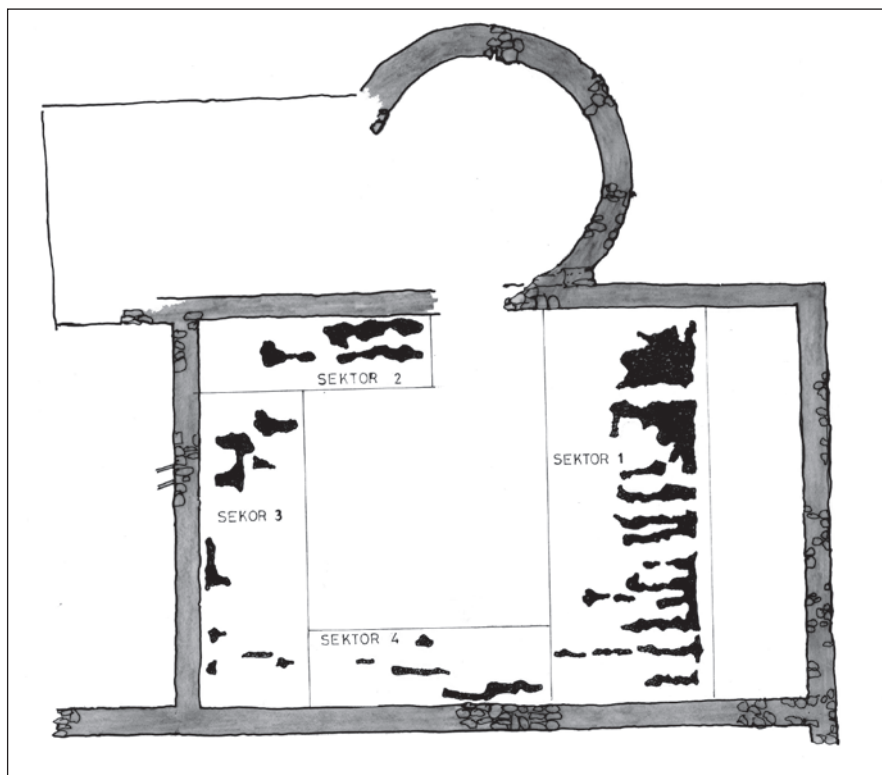
унутрашњи зид октогона са кружним постољем за базен, образују круг у кругу што означава небеско царство и Бога. Некада је старија крстасти писцина укопана у земљу за крштење одраслих (имерсија - *immersio*), нешто доцније преправљана у кружну, сада за потребе крштења деце, као што је случај са писцином из базилике на Срими код Шибеника.¹³ Зато надземно конструисане писцине, каква је Медијанска, можда треба сагледати као нешто млађе од оних укопаних у земљу. Њихов крстасти или округли облик, истог значења, не може се употребити за ближе датовање, јер се равноправно граде низ цео ранохришћански период.

Фрагменти стабла стубова већих димензија и капитета овде откривени, могли су припадати балдахину који се уздизао изнад округлог постоља са базеном за крштење, или, пак, колонади која је окруживала базен за крштење, на сличан начин као у Салони. Немамо података о њиховој улози и само архитектонска логика намеће њихов распоред, како за балдахин, тако и за колонаду. Претпостављајућој намени могу се приписати, од Славетића евидентиран део стабла стуба дужи од 1м, али и два мања фрагментована стабла стуба (80см и 30см) истог пречника (22см), откривена археолошким ископавањима (1979.), као и фрагменат од сивог камена дужине 30см а пречника 23см. Ови фрагментовани стубови са четвртастим отвором за учвршћивање, на једном - горњем крају су прстенасто профилисани одакле се стабло благо шири ка бази стуба.¹⁴ (Сл. 9)

Баптистеријум је у целости, или највећим делом, био зидан од опека (40x26x5см), од којих су сада видљива три реда опека. Наменски печене опеке, које обликом одговарају угловима октогона, слагане су подужно у два реда, док трећи ред чине попречно сложене опеке. Овакав градитељски

¹³ Z. Gunjača, *Krstionica starokršćanske dvojne bazilike na Srimi*, Лихнид, зборник на трудови 7, Охрид 1989, 165-168.

¹⁴ Љ. Зотовић, *Дневник*. Упоредбе ради, стубови идентичног облика припадали су колонади баптистеријума у Филиппима – P. Lemerle, *Philippes et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne et Byzantine*, Recherches d'histoire et d'archéologie, album, Paris 1945, Pl. XXVII, 6,7,8.

Сл. 12 Медијана, Катихуменум и аудиториум са обележеним мозаичним површинама по секторима, ископавања 1987, (Завод за заштиту споменика културе Ниш)

Fig. 12. Mediana, katihumenum and auditorium, with mosaic surfaces marked by sectors, excavations in 1987 (Institute for preservation of cultural monuments Niš)

слог образовао је статички стабилне зидне масе и без употребе камена, који је констатован код споја лучне просторије са октогоном, а наслућује се на јужној страни октогона. Ипак, на овај начин слагане, наменски обликоване опеке откривају намеру градитеља да декорише фасадне површине употребом керамопластичких мотива, тако препознатљиво за потоње византијско градитељство. Да су фасадна платна била украшена потврђују, од Каница констатовани, делови зупчастог симса са неколико трака.¹⁵ За везивни материјал коришћен је шљунковити кречни малтер, чије су спојнице исте дебљине као и опеке (5см), што је једнако у функцији декорисања фасадних површина. (Сл. 10)

Унутрашње зидне површине биле су омалтерисане и фино углачане, а констатовани трагови бојења потврђују, и декорисане.

Откривени фрагменти равног прозорског стакла, припадали су прозорским отворима које треба претпоставити на очекиваним местима.

¹⁵ Ф. Каниц, *нав. дело*, 174.

Сл. 13
Медијана,
оловна
водоводна цев

Fig. 13.
Mediana, water
pipe made of
lead

Од покретног материјала евидентираног кроз теренски дневник, од значаја је констатација да је приметно мали број керамичког материјала,¹⁶ значи да није служио за дневну употребу, али и присуство фрагмената керамике са зеленкастом касноантичком глеђу. И ово треба узети у обзир приликом одређивања функције и времена настанка објекта.

У најранијем периоду хришћанства крстионице су у склопу веће архитектонске целине и често, баш као на Медијани, саграђене северно од цркве, недалеко од терми и нимфеума.¹⁷ Монументалне димензије крстионице са мозаичним подом, луксузни примери мермерне оплате, упућују да у њеној близини треба очекивати, у складу са знаним историјским чињеницама, епископску базилику или епископски стан (*episcopium*). Досадашњи археолошки радови открили су темеље зидова просторија које су окруживале крстионицу, што подразумева просторије за дарове верника, трем, катихуменион, учионице, трпезарија, сакристија (ризница), па и библиотека,¹⁸ као и друге делове веће архитектонске целине. Ово је свакако разлог због кога је др Зотовић у овој грађевинској целини видела сакрални комплекс. (Сл. 11)

Са претпоставком да источно од баптистеријума, између осталог, треба очекивати базилику у оквиру претпостављеног сакралног комплекса, на овом простору су обављена археолошка ископавања од 1980. до 1983. године.¹⁹ Делимично су откривени зидови грађевинског комплекса коме припада и октоagonalни објекат са апсидом. Дужина целог комплекса (правац исток-запад) је око 70м. Управно на октогон ка северу протеже се западни зид комплекса дужине око 24м, у коме је, око 4м од октогона, констатован улазни отвор. Два паралелна зида на растојању од 4,1м у

¹⁶ Љ. Зотовић, *Дневник*.

¹⁷ Више о томе - А. Khatchatrian, *Les baptistères paléochrétiens*, Paris 1962, 113-116, 122-125, 136. И на простору западног Балкана крстионице се најчешће налазе северно од базилике – В. Битракова Грозданова, *Старохришћански споменици во Охрид*, Охрид 1975, 30

¹⁸ R. Krautheimer, *Early christian and byzantine architecture*, Baltimore-Maryland 1965, 26/27.

¹⁹ Љ. Зотовић, *Дневник*.

Сл. 14
Медијана,
катикуменум
и аудиториум,
затечено стање
подног мозаика
из 1987, поглед
са југоистока
(Археолошки
институт
Београд)

Fig. 14. Mediana,
kathumenum
and auditorium,
situation of the
floor mosaic as
found in 1987,
view from
the south-east
(Institute of
Archeology in
Belgrade)

облику дугог ходника (портика), који обухватају источну страну октогона, простиру се ка истоку у дужини око 55,7м. Онај спољни зид на југу, недалеко од октогона, има улазни отвор. На источном крају овог ходика, уз његов унутрашњи северни зид, прислоњена је правоугаона просторија из које се на северној страни улази у другу у облику издуженог правоуганика са потковичастом апсидом окренутом североистоку. (Сл. 12) Ни овај део комплекса није до краја дефинисан. Поред керамичке цеви у југозападном углу комплекса која се спаја у замишљеној тачки са одводним каналом из писцине, ходник пресеца водоводна оловна цев затечена *in situ*, и један канал озидан од опека. Без сумње, у овој архитектонској целини, каква год да јој је била намена, вода је играла значајну улогу. (Сл. 13)

Зидови су зидани од ломљеног камена повезан кречним малтером дебљине око 65см очуване висине око 50см, са траговима бојења. Ови нешто тањи зидови, прислоњени су на октогон. Унутар ходника је констатована малтерна подлога за под. Поред затечених и од Каница евидентираних фрагмената подног мозаика у октогону, и у североисточном делу комплекса, у правоугаоној просторији испред оне са апсидом, откривен је мозаички под разбијен на бразде настале орањем.²⁰ (Сл. 14,15) Сегменти подног мозаика, који је некада прекривао целу правоугаону просторију, видљиви су дуж њених зидова. Мозаично поље уоквирено је бордуром

²⁰ Г. Јеремић је препознала и мотив хексагона са Соломоновим чвором у средини, повезаних међусобно квадратним пољима, какав се појављује и у делу трема Виле са перистилом – Г. Јеремић, *нав. дело*, 153.

Сл. 15
Медијана,
катикуменум,
фрагмент
мозаика

Fig. 15.
Mediana, kati-
humenum and audi-
torium, a mosaic
fragment

у облику траке са таласастом линијом.²¹ Мозаичну декорацију чине геометријски мотиви од дводимензионалних линија које доприносе да је илузионистички ефекат потпун. Препознаје се мотив октогона неједнаких страна са Соломоновим чвором у кругу, и коцкама на краћим странама које повезују једнаке декоративне јединице, да би у једном тренутку орнамент неприметно добио облик хексагона са удвојеним страницама (сектор 1). Јасно је видљив мотив шестолисне цветне розете и поља са ромбовима и квадратима (сектор 2,3,4). Преовлађују коцкице плаве, сиве, црвене и беле боје. Коцкице овог мозаика су већих димензија и грубље обрађене од оних које чине мозаичке површине у палати са перистилом. (Т-1)

Занимљива је геометријска игра ромбова који образују крст са квадратима распоређеним између кракова крста, баш као у северном трему 80м удаљене палате,²² или, пак, у источном делу средњег брода базилике у Хераклеји.²³ Идентичан мотив налази се у трему Галеријевој палате у Солуну који је једнако близу улаза.²⁴ У Ромулијани је сличан мотив, али његов илузионистички ефекат не нуди утисак крста који се недвосмислено препознаје на Медијани, Хераклеји и Солуну. (Сл. 16,17,18)

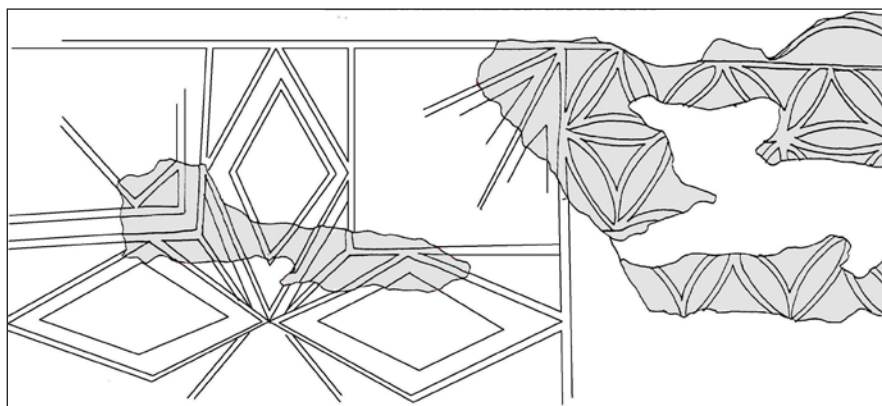
Треба приметити да се орнаментална јединица од ромбова налази дуж зидова просторије где су констатовани улазни отвори или их треба очекивати. Дуж северног зида са отвором који води у просторију са апсидом (сектор 2), уз јужни зид где треба очекивати комуникацију са ходником, и код западног зида који је морао имати везу са унутрашњим простором грађевине. Поља са ромбовима не затичемо поред источног зида где се завршава грађевински комплекс и одакле није било прилаза. Код улазног отвора ромбове затичемо у Галеријевој палати у Солуну као и у источном

²¹ Урамљивање мозаичних представа сматра се типичним за источњачку традицију, док дводимензијални линеарни образац припада традицији римских мозаичара - R. Kolarik, *op. cit.*, 159.

²² Анализа геометријских и апстрактних мотива подних мозаика Медијане показали су њихову формалну везу са јадранским мозаицима што упућује на оновремене уметничке токове – G. Trovabene, *Mosaici pavimentali della villa di Mediana (Niš): analisi e confronti*, Niš and Byzantium IV, Niš 2006, 127-144.

²³ Г. Цветковић Томашевић, *Рановизантијски подни мозаици*, Београд 1978, сл.15.

²⁴ Више о овом орнаменту код R. Kolarik, *op. cit.*, 174-176.

Сл. 16 Медијана, Мозајик у катихуменуу, сектор 2, детаљ цртежа,
(Реконструкција Јелена Ракоција)

Fig. 16. Mediana, mosaic in katihumenum, sector 2, detail of a drawing,
(Reconstruction Jelena Rakocija)

Сл. 17 Медијана,
вила са перистилом,
мозаик из северног
трема, (Археолошки
институт Београд)

Fig. 17. Mediana, a
villa with peristyle,
mosais in the north-
ern porch, (Institute
of Archeology in
Belgrade)

Сл. 18 Хераклеја,
мозаик из Велике
базилике, средњи
брод, источна зона

Fig. 18. Heraklea,
mosaic in Big Basilica,
middle nave, eastern
zone

делу Велике базилике у Хераклеји. Чињеницу да се мотив са ромбовима затиче код улаза, у овом времену, не би требало посматрати као случајност. У првим вековима хришћанства симболика ромба је јасно читљива – улазна врата у рај и поновно рађање. Налази новца указују да је објекат са октогоном коришћен у постконстантиновско доба (новац Констанција II),²⁵ а то је време када се у Нишу већ граде цркве²⁶ и позната су нам имена првих епископа.²⁷ Хришћани Ниша, као и у савременој архитектури и сликарству, и у мозаичној декорацији се надовезују на античку традицију прилагодивши је својој вери.²⁸

И у овом делу комплекса приметно је велико присуство декоративне архитектонске пластике рађене у мермеру и разнобојном камену (бели, сиви, зелени): део стубића са три акантусова листа, мермерне оплатне плоче, почетак пластичне јонске волуте, фрагменти база, стабла и капитета стубова, мермерни капител са листовима и централним астрагалом, два капитета са акантусовим листовима, мермерне плоче са у рељефу изведеним гроздом и геометријским мотивима, мермерне подне плоче, али и делови скулптуре и фрагменти фресака.²⁹

Све ово открива луксузну опрему и репрезентативно осмишљен грађевински комплекс чија намена није довољно јасна. Навели смо два дијаметрално супротна мишљења која покушавају да разреше намену целог комплекса. Учинићемо напор да расположивим аргументима укажемо на његов баптисмални карактер.

Други, пак, сматрају да је упитању луксузна вила, богато декорисана мермерним и каменим стубовима, оплатама, скулптурама и мозаичким подовима са зидовима прекривеним фрескама. Мишљења су да се комплекс састоји од коридора на јужној страни, са октогоналном просторијом са апсидом на крајњем западу, и стамбеног дела са апсидалном просторијом у североисточном делу, у чијем је средишту унутрашње двориште.³⁰ Овакав опис комплекса не упушта се у разјашњење намене појединих просторија.

²⁵ Љ. Зотовић, *Дневник истраживања 1980-1981 године*, Документација археолошког института Београд, Документација археолошког института Београд, необјављено. Љ. Зотовић објекат кроз дневник води као “сакрални објекат А - баптистеријум”; Г. Јеремић 2006, 153.

²⁶ М. Rakocija, *Paleobyzantine churches of Niš - preliminary survey*, Niš and Byzantium V, Niš 2007, 125-147.

²⁷ J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain*, Paris 1918,=(р.п. Жак Зелер, *Почетци хришћанства на Балкану*, превод К. Никчевић, Подгорица 2005), 325-327; М. Ракоција, *Нова сазнања о ранохришћанској прошлости Ниша*, Ниш и Византија VI, Ниш 2008, 57.

²⁸ О ромбу у: В. Лилчић, *Ранохристијанска црква*, Скопје 2003, 146-151, са литературом. И у антици ромб је женски симбол земаљског рађања – J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Rjesnik simbola*, Zagreb 1983, 565-566.

²⁹ Љ. Зотовић, *Медијана сакрални објекат - Баптистеријум*, Дневник са археолошких ископавања, Документација Археолошког института Београд, 1980-1983

³⁰ Г. Јеремић, *нав. дело*, 153, сл. 12.

Из тог разлога, покушаћемо да Медијанску грађевину ставимо у контекст сродних објеката. Да би то постигли неопходно је, и поред велике сличности, уочити разлику између типски сличних октоagonalних крстионица. Издвојићемо, не залазећи у сувишну типологију, две основне варијанте октоagonalних крстионица које ће нам послужити као ослонац у даљем нашем напору да дефинишемо медијански октогон. Прву варијанту смо препознали као *слободан октогон*, а другу у *уписаном октогону* у квадрату или правоугаоник. Предмет нашег интересовања је слободан октогон коме припада медијанска грађевина. Ипак, за све обухватније сагледавање настанка и простирања октоagonalних крстионица треба размотрити њихову распрострањеност, и присуство појединих варијанти на истоку чији значај треба узети у обзир.

На обали Мале Азије, на Ефесу, уз атријум цркве Св. Марије (око 400.) припојена је крстионица, која распоредом унутрашњих ниша, заједно са осам стубова, само подсећа на осмоугаоник. Као таква не припада групи октоagonalних крстионица каква је медијанска. У Грчкој из V-VI века, крстионица уз цркву код Мاستихарија на Косу у облику је јасног осмоугаоника у унутрашњости уписаног у квадрат са апсидом на истоку.³¹ У Египту код Аби Мине, сличну крстионицу са црквом на Косу има гробна црква Св. Менас (око 490.). Осмоугаона крстионица без апсиде сада је обавијена квадратним амбулаторијумом и надвишена куполом.³² У Сирији старохришћански баптистеријум Изра (Зора) у облику је *уписаног осмоугаоника* са деамбулаторијумом и апсидом на истоку.³³ Њему је сличан и онај у Калат Семану из V века, окружен пратећим просторијама.³⁴ Истој варијанти уписаног октогона припада и баптистеријум уз цркву Св. Софије у Константинопољу (VI век).³⁵ Варијанту уписаног октогона препознатљива је за Егеју и даље на Запад. Такве су крстионице у Косу, Мастихари у Грчкој (V-VI век),³⁶ у Италији Бреша (Ломбардија) из V века,³⁷ у Марсеју (Француска),³⁸ у Фрејусу (Вар, Француска) из V века,³⁹ у Риезу (Француска) из VI века,⁴⁰ у Швајцарској, Сан Витале у Рива (Југанско језеро) из V/VI века,⁴¹ затим у Аквилеји (Италија) из V века,⁴² у Нерезима (Босна и Херцеговина).⁴³ (Т-2,3)

³¹ R. Krautheimer, *op. cit.*, 113/114, сл. 59, 60; A. Khatchatrian, *op. cit.*, 79, сл. 162.

³² R. Krautheimer, *op. cit.*, 118, сл. 64; A. Khatchatrian, *op. cit.*, 61, сл. 60b.

³³ A. Khatchatrian, *op. cit.*, 88, сл. 56.

³⁴ *Ibidem*, 119, сл. 59; R. Krautheimer, *op. cit.*, 143/4.

³⁵ *Ibidem*, 78, сл. 180.

³⁶ *Ibidem*, 79, сл. 162.

³⁷ *Ibidem*, 71, сл. 342.

³⁸ *Ibidem*, 105, сл. 344.

³⁹ *Ibidem*, 88, сл. 345.

⁴⁰ *Ibidem*, 122, сл. 346.

⁴¹ *Ibidem*, 122, сл. 358a,b.

⁴² *Ibidem*, 65/66, сл. 369, a,b.

⁴³ *Ibidem*, 113.

Варијанти слободног октогона на Истоку припада приближно једнак број крстионица. Таква је у Тел Хуму (Палестина),⁴⁴ затим Дере Ази (Турска) из VII века са апсидом на истоку,⁴⁵ У Тунису код Картагине Бир Фтоуха из VI века, баш као на Медијани, на једну страну осмоугаоника надовезује се потковичаста апсида,⁴⁶ док је старохришћанска крстионица код Табарка без апсиде,⁴⁷ као и она код Хамамента (Бир боу Рекба) из V-VI века.⁴⁸

Крстионице у облику слободног и уписаног октогона у много већем броју затичемо на егејском приобаљу и посебно на Западу. Простирање варијанте уписаног октогона на Западу, којој не припада медијанска крстионица, нећемо разматрати већ само такстативно навести и табеларно приказати њихове основе, да би се добила целовита слика о октогоналним крстионицама и подкрепило овде изложено.

Предмет нашег интересовања су крстионице са основом слободног октогона, које се на западу чешће срећу од уписаног октогона, што, мишљења смо, није случајно. Таква је крстионица у Анжеу (црква Saint Maurille, Француска) из VI-VII века,⁴⁹ са правоугаоним простором који се надовезује на једну страну октогона, као и она у облику уписаног октогона у Марсељу. Старохришћанска крстионица код цркве Св. Петар код Сорна (Истра), има на југоисточној страни октогона апсиду избачену у простор и квадратну писцину,⁵⁰ док је скоро према северу окренута апсидална просторија код крстионице из V-VI века у Градо (Италија) поред цркве Св. Еуфимије, са хексагоналном писцином.⁵¹ Једнако њој је и истовремена крстионица такође у Градо (Piasa Vitoria), само је писцина квадратна.⁵² У облику слободног октогона са хексагоналном писцином је и крстионица из Хемаберга код Беча (Аустрија) из V век,⁵³ као и она у Тараса (око 450.) у Каталонији (Шпанија).⁵⁴ У Италији у Вићенци (Венеција) налази се крстионица из V века, са угловима октогона ојачаним са спољне стране пиластрима док је његова унутрашњост округла као на Медијани.⁵⁵ Слободан октогон се посебно често среће у Милану: Св.

⁴⁴ *Ibidem*, 134, сл. 54.

⁴⁵ *Ibidem*, 82, сл. 111.

⁴⁶ *Ibidem*, 74, сл. 247.

⁴⁷ *Ibidem*, 132, сл. 248.

⁴⁸ *Ibidem*, 69, сл. 249.

⁴⁹ *Ibidem*, 64, сл. 319.

⁵⁰ *Ibidem*, 126, сл. 320.

⁵¹ *Ibidem*, 91, сл. 321.

⁵² *Ibidem*, 91, сл. 322.

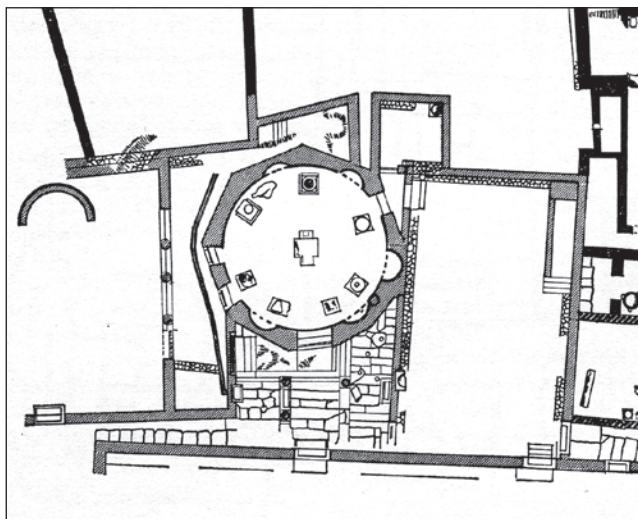
⁵³ *Ibidem*, 92, сл. 323; F. Glaser, *Christentum zur Ostgotenzeit in Noricum (493-536). Die kirchen auf dem Hemmaberg und das Gräberfeld im tal*, Mitteilungen zur christlichen archäologie 10, Wien 2004, 80-89, abb. 1, 3.

⁵⁴ *Ibidem*, 133, сл. 324.

⁵⁵ *Ibidem*, 139, сл. 325.

Сл. 19 Салона,
баптисманли
комплекс, према
Суићу

Fig. 19. Salona,
Baptistery complex,
according to Suić

Текла (IV-V век) са осмоугаоном писцином,⁵⁶ Сан Аквилино (V век),⁵⁷ Св. Јован (V век) са спољним угаоним пиластрима,⁵⁸ Св. Григорије (IV век) једнако са угаоним пиластрима,⁵⁹ и крстионица код цркве Св. Стефана са шестоугаоном писцином.⁶⁰ И даље, у северној Италији у Вентимиглији (V век)⁶¹ и у Албењу (Лигурија) из V-VI века,⁶² обе са основом слободног октогона. Таква је у Италији крстионица у Каноси - Св. Јован и Павле (Апулија) из V века, са издуженом попречном просторијом дуж стране са улазним отвором.⁶³ Нишкој крстионици је најближа старохришћанска крстионица у Кастелсеприу (Ломбардија, Италија) код базилике Св. Јована Јеванђелисте.⁶⁴ На једну страну октогона се надовезује апсида ојачана споља пиластрима као и спољни углови октогона са округлом писцином и системом за сакупљање воде. Уз страну супротну од апсиде, где је улазни отвор, као на Медијани, налази се издужена приступна просторија.

И даље, према западном Балкану где се налази Ниш, простиру се крстионице које су наметљиво блиске Медијанској. Таква је крстионица из VI века у Поречу (Истра),⁶⁵ са, једнако као на Медијани, апсидом на западу, док се на њену источну страну, где је улаз, простире мрежа пратећих просторија неопходних за обављање чина крштења. У правцу западног

⁵⁶ R. Krautheimer, *op. cit.*, 84, сл. 41.

⁵⁷ A. Khatchatrian, *op. cit.*, 108, сл. 327.

⁵⁸ *Ibidem*, 108, сл. 329.

⁵⁹ *Ibidem*, 108, сл. 330.

⁶⁰ *Ibidem*, 108, сл. 375.

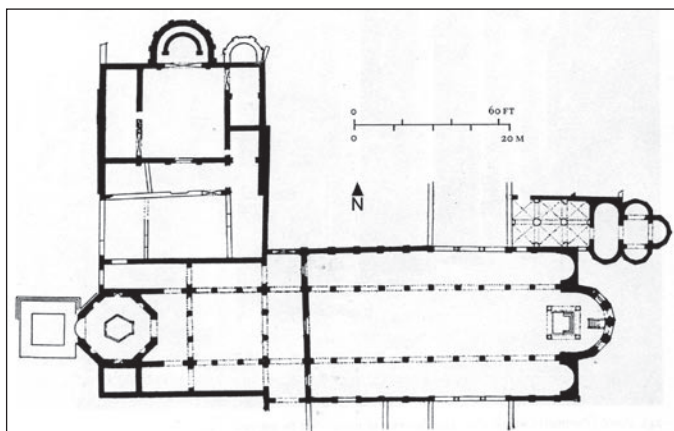
⁶¹ *Ibidem*, 139, сл. 331.

⁶² *Ibidem*, 63, сл. 332.

⁶³ *Ibidem*, 72, сл. 340.

⁶⁴ *Ibidem*, 74.

⁶⁵ *Ibidem*, 116, сл. 370.

Сл. 20 Пореч,
Еуфразијева
базилика

Fig. 20. Poreč,
Basilica of
Euphrasius

Балкана, два баптистеријума из V века са основом слободног октогона и округле унутрашњости, окружени неопходним пратећим просторијама, баш као Медијански, налазе се у Салони.⁶⁶ (Т-4,5,6)

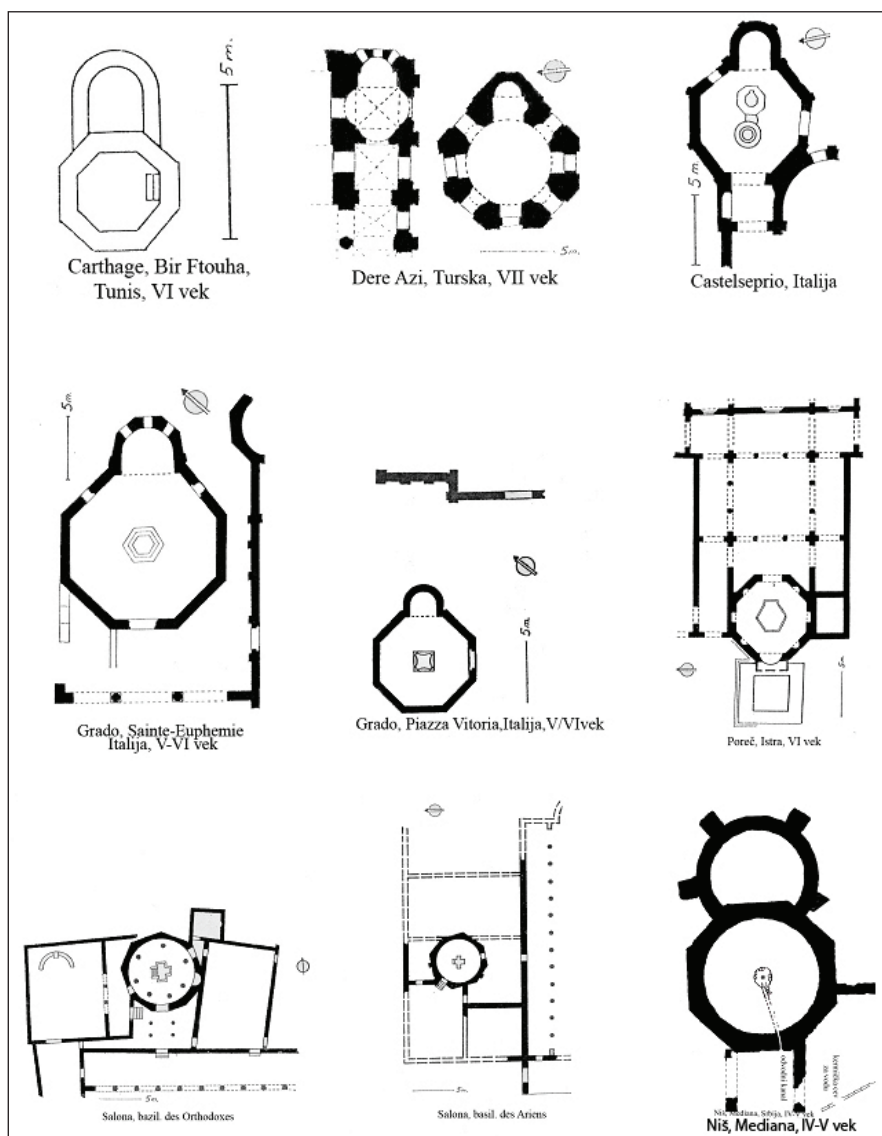
Сетимо се сада Каницове претпоставке да је упитању крстионица и зналачког запажања о њеној великој сличности са оном у Салони. (Сл. 19) И у Салони, као и на Медијани, северно од терми, у којима су, сматра Дигве, вршена прва крштења у Салони, је смештен баптистеријум.⁶⁷ Баптистеријум ортодоксних, једнако медијанском, споља је осмостран а изнутра кружан са унутрашњом колонадом. На основу октоганалног облика баптистеријума Дигве га датује у средину V века, са чиме се слаже и Николајевићка уз константацију да је то време када су настали и многи други баптистеријуми тог типа.⁶⁸ Још једна крстионица у Салони, али без унутрашње колонаде, позната као крстионица аријанаца, споља је осмострана а изнутра кружна грађевина, датује се у почетак VI столећа. Окружена је, као медијанска, катихуменумом и другим просторијама неопходним за обред крштења.⁶⁹ Зграда баптистеријума уз Еуфразијеву базилику у Поречу (550.), (Сл. 20) у основи је једноставан правилни осмоугаоник, са стубовима у унутрашњости како откривају стари записи, и овде као на Медијани, са лучном нишом на западном зиду која је касније

⁶⁶ *Ibidem*, 125/6, сл. 359с, 360.

⁶⁷ И. Николајевић, *Ранохришћанске крстионице у Југославији*, Зборник радова византолошког института 9, Београд 1966, 233.

⁶⁸ Баптистериум у Граду, Поречу, неправилни осмоугаоник споља у Задру, изнутра осмострана у Повљима (Брач), лок. Нерези (БиХ) у северном броду базилике налази се споља правоугаона а изнутра октоagonalна крстионица са крстастом писцином у средини – Ђ. Basler, *Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini*, 106; Затим источно од базилике у Паликури (Македонија) је изнутра осмострана грађевина без констатоване писцине окарактерисана је, без довољно аргумената, као крстионица из 4. века, - видети И. Николајевић, *нав. дело*, 233-235, са литературом

⁶⁹ И. Николајевић, *нав. дело*, 237

Сл. 21 Најближе аналогије са медијанским октогоном

Fig. 21. Mediana, the closest analogies with Mediana octagon

отворена. На свакој страни налазио се по један мањи, лучно надвишен и каменим транзенима затворен прозор, а покривена је шаторастом осмо-водном кровном конструкцијом.⁷⁰

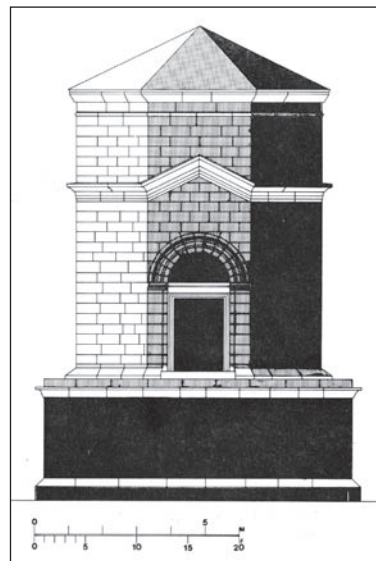
После изложеног није тешко увидети велику сличност медијанског октогона са следећим крстионицама: Бир Фтуха у Тунису (VI век), Дер

⁷⁰ М. Prelog, *Poreč-grad i spomenici*, Beograd 1957, 98, 99.

Сл. 22 Сплит, Диоклецианов маузолеј

Fig. 22. Split, Diocletian's Mausoleum

Сл. 23 Гамзиград (Ромулиана),
Маузолеј I (реконструкција арх. Ч.
Васић)Fig. 23. Gamzigrad (Romuliana),
Mausoleum I (reconstruction arch. Č.
Vasić)

Ази у Турској (VII век), у Италији Кастелсеприо, у Градо код цркве Св. Еуфимије (V-VI век) и Пиацо Виторија (V-VI век), затим крстионица Сан Пиеро ин Сорно и у Поречу у Истри (VI век), као и са оне две у Салони – баптистеријум Ортодоксних и Аријанаца, а блиске су јој крстионице варијанте уписаног крста као што су Сен Витале у Риви и баптистеријум ортодоксних у Равени. Линија простирања овог облика је читљива. Од северне Италије, преко Истре и далматинске обале до западног Балкана, а можда и даље, ако узмемо у обзир да су сличне крстионице у Турској и Тунису касније саграђене. Ово је још један чврст доказ да је на Медијани откривена монументална октоagonalна крстионица. (Сл. 21)

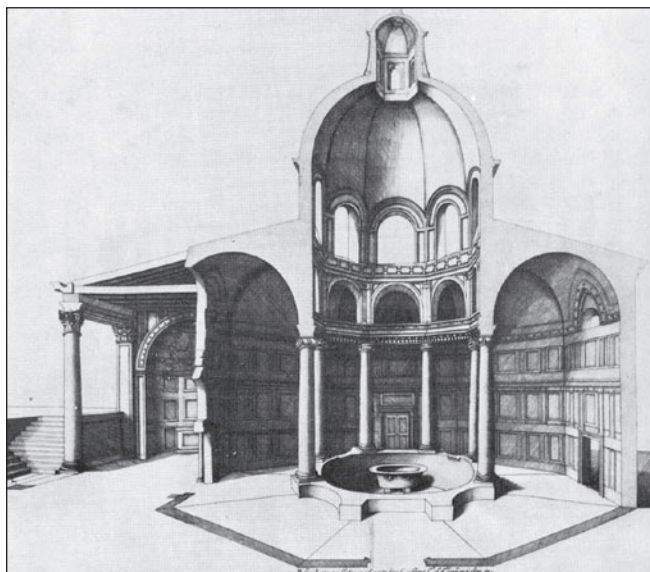
Видели смо да се слободан октогон најчешће среће у северној Италији, и као што смо нагласили, мишљења смо да то није случајно. Његово порекло, посебно популарност у северној Италији, Далмацији и сада видимо, до западног Балкана, треба видети у римским маузолејима овог типа.

Већ од III века граде се крстионице као самосталне грађевине, а касније, посебно у V и VI веку граде се поред или у склопу базилике, најчешће са њене северне стране. Настала у време хришћанске антике она преузима и прилагођава архитектонске облике из римског градитељства. Одатле и напори појединих истраживача да крстионице повежу са термама и нимфеумом,⁷¹ и поред добро знаног става хришћана према јавним

⁷¹ Б. Алексова, *Епископијата на Брегалница*, Прилеп 1989, 47, са литературом

Сл. 24 Рим,
Латерански
баптистеријум, 313,
432-440.

Fig. 24. Rome,
Lateran baptisterium,
313, 432-440

купатилима. Са правом је примећена сличност архитектонских облика крстионица, посебно оних са октогоналном основом, које се упоређују са римским маузолејима типа Св. Констанца која је зрачила на простор северне Италије и даље на Запад,⁷² или, ближе, Диклецијанов маузолеј у Сплиту на Далмацију. Једнако није било без одјека присуство Маузолеј I у Гамзиграду, недалеко од Ниша.⁷³ (Сл. 22,23)

Наиме, у време владавине Константина *Латеранска крстионица* је саграђена на осмоугаоној основи. Константинов октогон,⁷⁴ који се издваја од потоњих интервенција, по свој прилици, је био покривен дрвеном кровном конструкцијом која је могла бити решена и као купола. Мермерном оплатом били су обложени зидови а мозаици су прекривали полуобличаст свод. Прозори су, изгледа, били урамљени штуко оквирима.⁷⁵ (Сл. 24)

Овај стандардни тип крстионица, како их је назвао Краутхајмер, из Милана се шири у северну Италију и Провансу.⁷⁶ Из групе „стандардних крстионица“, издвојили бисмо *слободан октогон*, и прихватавши Краутхајмеров радни термин извели назив „*константиновски октогон*“, који је несумњиво и оправдан. Константиновска осмоугаона основа је поново оживљена од стране св. Амброзија када је иза катедрале у Милану саградио осмоугаону крстионицу са осмоугаоним базеном за крштење у средини,

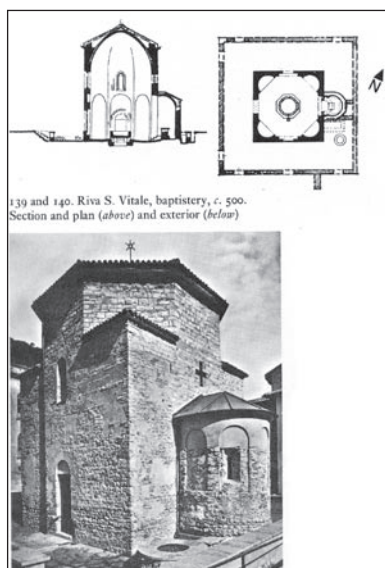
⁷² R. Krautheimer, op. cit., 188,

⁷³ M. J. Johnson, *From paganism to christianity in the imperial mausolea of the Tetrarchs and Constantine*, Niš and Byzantium V, Niš 2007, 115-123; D. Srejskić and Č. Vasić, *Imperial Mausolea and Consecration Memorials in Felix Romuliana - Gamzigrad*, East Serbia, Belgrade, 1994, 72-81.

⁷⁴ О октогону: Eusebius, *Vita Constantini*, III, 50.

⁷⁵ R. Krautheimer, op. cit., 94, сл.47.

⁷⁶ *Ibidem*, 187.

Сл. 25 Рива, Сан Витале,
баптистериум

Fig. 25. Riva, San Vitale, baptisterium

чију симболику страница је навести и натписом. Ипак, из овог времена најбоље је очувана крстионица Ортодоксних у Равени.

Кратхајмервидивезу између северне Италије и егејског приобаља у ширењу осмоугаоне основе крстионица.⁷⁷ И поред сазнања о улози егејског приморја и Цариграда, примећује с правом да то не мора да значи да је основа донета са ових простора у Милано. Северна Италија је одувек имала блиске везе са Цариградом и Грчком. Исказана је недоумица да ли су архитектонска обележја дошла у северну Италију са Истока, или су, пак, горња Италија и егејско приобаље делили заједничко наслеђе.⁷⁸ Једнако је у праву када закључује да су остаци оваквих крстионица ретки на Истоку, док су честе у домену утицаја Милана. Разрађен тип се развија у V веку. Латеранска крстионица обједињује осмоугаону основу римских маузолеја типа Санта Констанца. Ова симбиоза видљива

у Риму и Галији, Марсељу у Екс-ан Прованс.⁷⁹ Сада видимо да је тип латеранске крстионице и константиновска осмоугаона основа, шири и на простор Ниша. Уосталом, недалеко од Ниша налази се осмоугаони Галеријев маузолеј, као део градитељског наслеђа овог простора. Стога, порекло крстионица са основом константиновског октогона треба везати за северну Италију и локално римско градитељство наслеђе области у којој се налази.

Још од времена Константина јављају се октогоналне крстионице углавном у западном делу царства, посебно на северу Италије (Рим-Латерански баптистериум (fig. 22); Рива-Сен Витале (500.) (Сл. 25), баптистериум Аријанаца (крај V века.), баптистериум православних у Равени (Сл. 26,27); Милано), али и у Галији (н.п. у Марсељу) где се протеже утицај Италије.⁸⁰ На истоку октогоналне крстионице су ретке, за разлику од четворолисних за које се сматра да су пореклом са истока.⁸¹ Утицај Италије у наше крајеве долазио је преко јадранског приморја, тако да су прве октоганалне крстионице саграђене на приморју.⁸²

⁷⁷ *Ibidem*, 176

⁷⁸ *Ibidem*, 176

⁷⁹ *Ibidem*, 176, 177.

⁸⁰ *Ibidem*, 187/8.

⁸¹ Ђ. Basler, *Kršćanska arheologija*, Mostar 1990, 51.

⁸² И. Цвијановић, *Ранохришћанске крстионице Јустинијанске епохе (527-565)*,

Сл. 26 Равена, Баптистериј православних, изглед, 400-450.

Fig. 26. Ravenna, Baptisterium of the Orthodox, view, 400-450

Сл. 27 Равена, Баптистериј православних, писцина

Fig. 27. Ravenna, Baptisterium of the Orthodox, piscine

Октогонална крстиница у Нишу настала је под несумљивим утицајем северне Италије и Далмације, док оближњи Галеријев маузолеј припада градитељском наслеђу ове области. После препознавања медијанског октогона као крстионице и анализе архитектуре долазимо до закључка да је овај тип крстионице из северне Италије, преко далматинске обале допро до Ниша. За тако нешто, видели смо, постоји оправдање и у историјским околностима ранохришћанског Ниша.

Сада смо већ на путу да медијански комплекс сагледамо као баптистеријалну целину, а то подразумева и разјашњавање намене појединих просторија, чија функција мора да одговара захтевима обреда. (Сл. 28)

На Медијани можемо покушати да просторију на источном делу комплекса, са апсидом на североистоку уз правоугаону просторију, идентификујемо као *аудириум* где је обављана обука катихумена. Апсида, поред олтара у ранохришћанским споменицима означава и простор где је смештена епископска катедра.⁸³ Епископ је подучавао пре крштења и миропомазања. Такав је пример са “*basilica urbana*” у Салони.⁸⁴ У комплексу крстионице на западу, се налази једна просторија са седиштем за епископа, одакле је подучавао катихумене. У прилог томе, као на Медијани, једино говори њен лучни облик, најпогоднији за комуникацију са присутним где је могла

Историјски часопис LI, Београд 22, 22.

⁸³ С. Радојчић, *Црква у Коњуку*, ЗРВИ 1, Београд 1952, 159; В. Битракова Грозданова, *Старохришћански споменици во Охрид*, Охрид 1975, 32

⁸⁴ Е. Diggve, *History of Salonitan Christianity*, Oslo 1951, 31; И. Николајевић, *нав. дело*, 235-238.

Сл. 28 Медијана, могућа намена пратећих просторија

Fig. 28. Mediana, possible purpose of the supporting facilities

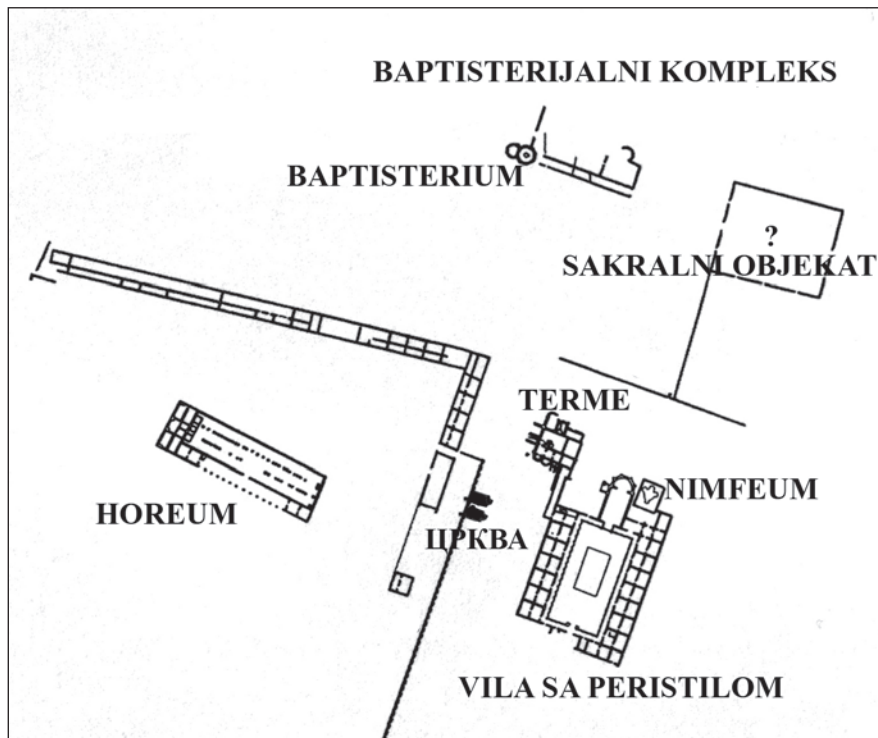
бити смештена епископска столица.⁸⁵ Катихумени после седам дана поуке од стране епископа, били су припремљени да уђу у баптистеријум ради крштења.⁸⁶ Пре тога, у правоугаоној просторији одлагана је одећа, или можда у источном крају ходника у дужини аудиторијума (катихуменум). Следио је пут ка баптистеријуму симболично дугим ходником назван и *вестибулум* или катихумен,⁸⁷ где су се катихумени окупљали и улазили у крстионицу са базеном где је обављан чин крштења од епископа или, нешто касније, старијег свештеника (презвитер). У апсидалном простору (*consignatorium* - *χρίσμαριον*),⁸⁸ обављан је чин потврђивања крштења – када је вршено миропомомање (confirmation) неофита и подела малог оковратног крста као потврду обављеног крштења. Прихваћено је мишљење да је консигнаторијум био обавезан део баптистеријума са којим је био повезан

⁸⁵ Штуро и без основе објављен је податак да се у западном травеју нартекса базилике у Ремезијани налази „мала полукружна крстионица“ – Д. Димитријевић, *Бела Паланка (Ремезијана)*, Старијар IX-X /1958-1959, Београд 1959, 381.

⁸⁶ Л. Мирковић, *Хертологија*, Београд 1961, 306, 307

⁸⁷ Такав дуг катихумен има крстионица у базилици у селу Овчарово код Трговишта у Бугарској - Н. Чанева-Дечевска, *Раннохристиянската архитектура в България IV-VI в.*, София 1999, 110, сл.77д. Трухелка и Дигве катихумен у Солину поистовећује са вестибулом - D. Rendić-Miločević, *Salonitana christiana-o Solinskom baptisterijalnom kompleksu catechumeneum ili consignatorium?*, Recueil du muse national VIII, Beograd MCMLXXV, 257, 257

⁸⁸ Апсидалну просторију уз правоугаону просторију са писцином (на Медијани је осмоугаона), имају крстионице у Осору, Мулинама, у Сердики – И. Николајевић, *нав. дело*, 240-242; Затим епископска базилика у Баргали – Б. Алексова, *Епископијата на Брегалница*, Прилеп 1989, 47.

Сл. 29 Медијана, однос баптистеријалног комплекса и других објеката на локалитету

Fig. 29. Mediana, relation of the baptistery complex with other structures at the locality

и најчешће се налазио на његовој западној страни, као на Медијани. Један од препознатљивих знакова за консигнаторијум је апсида чији је облик предодређен за катедру епископа који је обављао чин крштења.⁸⁹

Новокрштени је излазио из крстионице и у суседној просторији облачио беле хаљине. Сада је могао да уђе у цркву да присуствује служби и евхаристији. Тиме би баптисмална церемонија била завршена.

Медијански баптисмални комплекс, урбанистички и архитектонски, уклапа се у наша знања о првим крстионицама. Смештен је северно од недавно откривене цркве,⁹⁰ нешто изнад терми и нимфеума, са осмоугаоном основом какву срећемо код римских маузолеја. Још је св. Амброзио подвукао значај симболичке осмоугаоне основе миланске крстионице, као симбола васкрсења и поновног рађања, јер чином крштења неофит започиње нови живот. (Сл. 29)

Нишка крстионица је развијена грађевина централног типа у оквиру баптисмалног комплекса, који је, могао припадати сакралној целин.⁹¹

⁸⁹ D. Rendić-Miločević, *op. cit.*, 257

⁹⁰ М. Васић, Хроника ископавања Медијане 2000-2002, Старијар LIII-LIV (2003-2004), Београд 2004, 290/1, сл.4,5.

⁹¹ Можда је сакралном комплексу припадала монументални правоугаони

Крстионица је основом ближа оним са запада, посебно Италије и Јадранског приморја. Можда је баш тај неуобичајен облик крстионица за ове наше просторе, као и њена монументалност, узрок поделе међу истраживачима у њиховом покушају да разреши намену медијанског октогона. (Сл. 27)

Појава крстионице у Нишу чији су облици карактеристични за западни део царства, може се објаснити и историјским чињеницама. Ниш је све до VI века подпадао под врховну црквену власт римског папе.⁹² У ово време, град Наисус је са својим епископима и свештеницима, чија су имена сва латинска, наклоњенији Западу, него ли Истоку. Са папском столицом директно контактирају епископи Наисуса. Епископ Руана (Галија) потоњи св. Виктриције у IV веку Наисус зна као град у коме се чувају мошти знаменитих мученика – мартриополис (*martyriopolis*). Идеје настале под, овде јаким утицајем западних хришћана, зналачки су сагледане и препознатљиве на сликарству нишких гробница⁹³ док се на мозаицима препознаје веза са Јадранским приморјем.⁹⁴ То је довољан разлог да верујемо да су исте те идеје, захваљујући нишким латинским епископима и свештеницима, прихваћене и у обликовању грађевина.

Наисус као епископски центар и знаменит мартриополис, морао је имати репрезентативни баптистеријум.⁹⁵ За очекивати је да је саграђен пре разарања града од стране Хуна 441. године, у време знаних нишких епископа, од првог Кириакуса који епископује пре 343, Гауденциус око 343, Боносус око 391, Марцианус око 409-414, а трајати, ако је избегао рушење, и у време епископа Далматијуса (око 467), Гајануса (око 516) и Пројектуса (око 553), најдуже до дефинитивног аварско-словенског освајања Ниша, после 615. а пре 618. године.⁹⁶ Или су можда идејни творци архитектонских облика крстионице, у време епископа Марциана, нишки свештеници Германије и Рустикус, можда ђакон Лупентиус,⁹⁷ у чију заштиту се лично ангажовао папа Инокентије I.⁹⁸ Намеће се могућност да је неки од црквених великодстојника са простора Италије који је службовао у Наисусу донео овакву градитељску форму у Ниш на Медијану.

објекат са његове источне стране - П. Петровић, *Медијана-резиденција римских царева*, Београд МСМХСIV, 28, сл. 6.

⁹² Р. Грујић, *Нишка епархија*, Енциклопедија СХС 3, Загреб 1928, 95.

⁹³ Л. Мирковић, *Старохришћанска гробница у Нишу*, Старијар, Старијар V-VI (1954-1955), Београд 1956, 69.

⁹⁴ G. Trovabene, *op. cit.*, 144; М. Ракоција, *О парпетној плочи из Ниша, пореклу и типологији палеовизантијских преграда*, Ниш и Византија IV, Ниш 2006, 101, сл. 10, 11.

⁹⁵ У епископским градовима Виминацијуму и Сирмијуму нису откривене крстионице – И. Николајевић, *нав. дело*, 232.

J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain*, Paris 1918,=(р.п. Жак Зелер, *Почетци хришћанства на Балкану*, превод К. Никчевић, Подгорица 2005), 239.

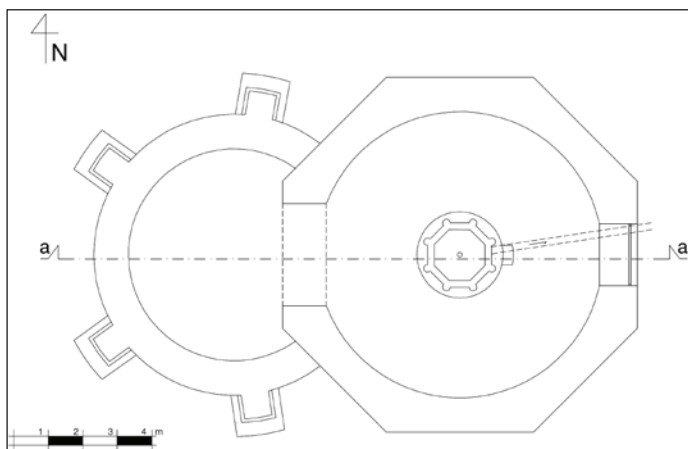
⁹⁶ М. Ракоција, *Нова сазнања о ранохришћанској прошлости Ниша*, Ниш и Византија VI, Ниш 2008, 51-57.

⁹⁷ М. Ракоција, *нав. дело*, 55.

⁹⁸ J. Zeiller, *op. cit.*, 325

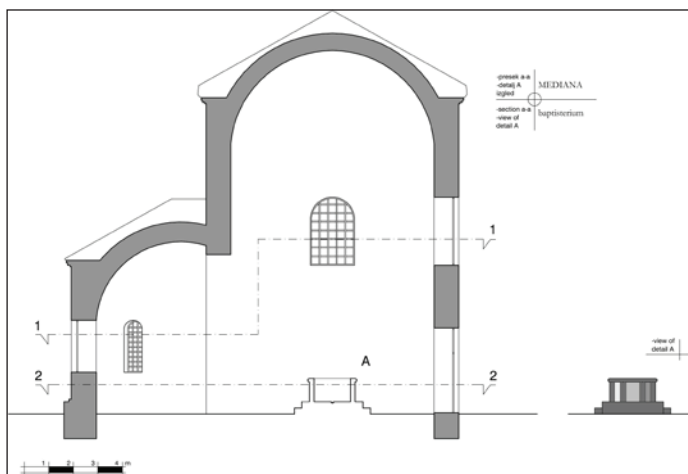
Сл. 30 Медијана,
идеална
реконструкција,
основа (арх.
Елена Васић
Петровић)

Fig. 30. Mediana,
ideal reconstruction,
base, (arch.
Mrs. Elena Vasić
Petrović)

Сл. 31 Медијана,
идеална
реконструкција,
подужни пресек
са piscinom (арх.
Е. Васић
Петровић)

Fig. 31. Mediana,
ideal reconstruction,
length section
with piscina,
(arch. Mrs. Elena
Vasić Petrović)

Новац Констанција откривен у одводном каналу,⁹⁹ декорација мозаичног пода, те начин зидања, као и архитектонски облици, историјске околности заједно са препознатим уметничким токовима, хронолошке су одреднице које изградњу медијанског баптистеријума опредељују у временско раздобље од друге половине IV до средине V столећа.

Баптистеријум као грађевина хришћанске антике, представља продужетак античког градитељства и уметничких достигнућа, на којој се већ сагледавају елементи палеовизантијског градитељства као што је зидање опеком и тежња за керамопластичном декорацијом фасада и већа дебелина малтерних спојница (5cm), али и присуство капитета са јонским волутама. На хришћански карактер овог комплекса упућује и мозаична декорација са ромбовима и квадратима испред улазних врата у просторију за обуку катихумена (аудиториум), једнак оном у старој базилици у Хераклеји.

⁹⁹ Љ. Зотовић, *Дневник истраживања 1980-1981 године*, Документација археолошког института Београд.

Сл. 32 Медијана, Идеална реконструкција, изглед са југа (арх. Е. Васић Петровић)

Fig. 32. Mediana, ideal reconstruction, view from the east, (arch. Mrs. Elena Vasić Petrović)

Ромб је за хришћане препознатљивог значења - улазна врата за поновно рађање.¹⁰⁰ У свој снази своје симболике, као и осмоугаоник, ромб је указивао на улазна врата просторије, одакле после обуке, пут води до узвишеног чина крштења и поновног рођења хришћана.

Октогоналне крстионице нису никаква неуобичајеост осим што су сачувале антички облик и карактеристичне су за западни део царства. Прве потичу из Милана, Рима, Равене и уопште са севера Италије и јужне Француске. На Балканском полуострву досежу преко Јадранског приморја. Појава октогоналне крстионице на западном Балкану, у Нишу, је неочекивана, што оправдава недоумицу и опрезност истраживача приликом дефинисања намене медијанског октогона, али и разлог што је ова импозантна грађевинска целина остала по страни њиховог већег интересовања. Ипак, црквене прилике заједно са сазнањем да су челници цркве

¹⁰⁰ О ромбу у: В. Лилчић, *Ранохристијанска црква*, Скопје 2003, 146-151, са литературом. И у антици ромб је женски симбол земаљског рађања – J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Rjecnik simbola*, Zagreb 1983, 565-566.

у Нишу латинског порекла, а сликарство и мозаици ранохришћанског Ниша под утицајем Рима и Јадранског приморја, недвосмислено указује на јак утицај Италије, после изложених аргумената у корист крстионице у оквиру претпостављајућег баптистеријалног комплекса, и на градитељство првих хришћана Наисуса.

Сличност наведених крстионица са Медијанским објектом охрабрује нас у становишту да је медијански октогон крстионица, а тиме и у намери да реконструишемо њен некадашњи изглед. На основу дебљине зидова можемо закључити да је изнад медијанског октогона била осмородна дрвена кровна конструкција, мада су масивни зидови могли држати и зидану калоту. Изнад апсидалне просторије, чији су зидови подупрти јаким пиластрима, треба претпоставити зидану полукалоту. Његова идеална реконструкција, заснована на изнетим појединостима, изгледала би овако. Осмородни кров изнад октогона, можда са зиданом калотом, и зидана полукалота изнад апсидалне просторије чији је зид ојачан аркадно спојеним пиластрима. Прозори тамо где их треба очекивати. Улаз са истока из ходника - портик. На кружном постољу базен за крштење, можда осмоостран са стубићима дебљине 5см од Каница евидентирани. (Сл. 30,31,32)

Медијанска крстионица је најисточнија грађевина овог типа саграђена у првим вековима хришћанства. То јој обезбеђује видно место у историји старохришћанске архитектуре, док археолошки локалитет Медијана вишеструко добија на свом значају као знаменито упориште првих хришћана Ниша.¹⁰¹ Зато је начињен напор да се разреши вишедеценијска недоумица о намени медијанске архитектонске целине са октогоном као баптистеријалног комплекса са предлогом могућег изгледа крстионице за потребе потоње њене реконструкције. Медијанска крстионица, као најзначајнији објекат на археолошком локалитету Медијана, то несумњиво заслужује, као и то да цео комплекс буде до краја археолошки истражен.

Miša Rakocija

ANCIENT CHRISTIAN BAPTISTERY COMPLEX IN MEDIANA, NEARBY NIŠ

On the archeological locality Mediana, between the river Nišava and an antique villa, first Christians from Niš had built a baptistery. Another opinion is that it was one more luxurious housing building – a villa. The representative building of impressive dimensions was partly discovered three decades ago. Because of its non-clarified purpose, it remained in a shadow of the researchers' interests, the result of which is that it is almost unknown to the general public.

Concerns regarding the purpose of Mediana octagon were started by Feliks Kanic in the second half of XIX century, since he thought that was an early Christian baptistery. The structure consists of two premises 4,6 m length in total. The central premise with piscine, that is a baptizing basin, is octagonal, with a horseshoe-shaped apse leaning on the western side. The baptisterium was completely, or in its bigger part, built of bricks. Interior part was decorated by frescoes on the walls and mosaics on the floor.

¹⁰¹ М. Ракоција, *Манастири и цркве града Ниша*, Ниш 1988, 19, 20, 47/48.

The monumental baptistery is surrounded by common attached premises that belong to the baptistery complex. Length of the whole complex is round 70m. Two rooms are connected by a corridor; one of them is with mosaic on the floor and another one has apse. Big number of water pipes was found out inside the complex.

On the way of finding solution for the Mediana octagon, two variants were mentioned. The first variant is free octagon and second is an inscribed octagon that is within a square or rectangle. The Mediana baptistery belongs to the free octagon variant. We presented the origin and spreading of both variants of octagonal baptisteries, as well as presence of their certain variants both on the East and West.

Baptisteries with shapes of free and inscribed octagon, we find in much bigger number at the Aegean Sea coast and especially in the West. We ascertained big similarity of Mediana octagon with following baptisteries: Bir Ftuha in Tunisia (VI century), Dere Azi in Turkey (VII century), in Italy - Castelseprio, in Grado - near St. Euphemia Church (V-VI century) and Piaco Vitoria in Istra (V-VI century), then, San Piero baptistery in Sorno and in Poreč in Istra (VI century), as well as those two in Salona – baptisterium of Orthodox and of Aryans, and similar to it are baptisteries of inscribed cross variant, such as Sen Vitale in Riva and baptisterium of Orthodox in Ravenna. The spreading line of that variant is readable. From the Northern Italy, across Istra and Dalmatian coast, up to the Western Balkans, and maybe further, if we take into consideration a fact that similar baptisteriums in Turkey and Tunisia were built later.

We have observed that the free octagon is most often seen in the Northern Italy, which is not by accident. Its origin, especially popularity in the Northern Italy, Dalmatia, and now further to the Western Balkans, should be observed in Roman mausoleums of that type. Such is Saint Constanca that radiated to the Northern Italy Region, and further to the West, or, closer – mausoleum of Diocletian in Split, Dalmatia. Equally, presence of Mausoleum I in Gamzigrad, not far away from Niš, was not without reverberation.

This standard type of baptisteries, as they were named by Krauthammer, spread from Milan to the Northern Italy and Provansa. Regarding the group of “standard baptisteries”, we would select free octagon, with accepting Krauthammer’s working terminology for this type of the “Constantinian octagon”.

Krauthammer sees the connection between the Northern Italy and the Aegean Sea coast in regard to spreading of the octagonal base baptisteries. Besides possessing knowledge on the role of the Aegean Sea coast and Constantinople, he properly evaluates how it does not have to mean that the basis was brought to Milan from this region. North Italy was always closely connected to Constantinople and Greece. Hesitation was expressed in regard to whether the architectonic characteristics arrived to the Northern Italy from the East, or the Upper Italy and the Aegean Sea coast shared the common heritage. He is equally right when concluding that remains of such baptisteries are rare on the East, while they often appear in Milan domain of influence. Developed type appears in V century. Lateran baptistery unites octagonal base of Roman mausoleums of Santa Constanca type. Such symbiosis is visible in Rome and Gallia, Marseille in Ex-an Provans. Now we see that Lateran baptistery type and Constantinian octagonal base were also spread to the area of Niš. Finally, not far away from Niš there is octagonal Galleries’ mausoleum, which is a part of architectural heritage of this area. Therefore, the origin of the baptisteries with Constantinian octagonal base should be related to the North Italy and local Roman architectural heritage of the region where it is situated.

Ever since the times of Constantine, octagonal baptisteries appear mainly in the western parts of the Empire, especially in the North of Italy: Rome – Lateran baptisterium (fig. 22); Riva – Sen Vitale (500) (Fig. 25), baptisterium of Aryans (end of V century), baptisterium of Orthodox in Ravenna (Fig. 26, 27), in Milan, but also in Gallia (for example, in Marseille) where Italian influence is spread. Octagonal baptisteries are rare on the East, unlike those with four leaves, which are considered to have originated from the East. The influence of Italy was spreading to our regions across the Adriatic Sea coast, so that the first octagonal baptisteries were built at the seaside.

The octagonal baptistery in Niš had originated under the undoubtful influence of the Northern Italy and Dalmatia, while the nearby Galleries' mausoleum belongs to the architectural heritage of this region. After having recognized the Mediana octagon as baptistery and analysing of architecture, we come to the conclusion that this baptistery type, from the Northern Italy and across Dalmatian coast, had reached Niš. An excuse for something like this can also be traced down to circumstances in the early Christian Niš.

Now, we are on the way to view the Mediana complex as a baptisterial unit, which also includes clarification of usage of the particular premises, which function has to be suitable to the rite needs. We identified *audirium*, *vestibulum* or *katihumen*, *consignatotium* – *χρισμῆριον*.

The baptistery, according to its base, is closer to those from the West, especially to those in Italy and at the Adriatic coast. Maybe exactly that type of baptisteries that is unusual for our regions here, as well as its monumentality, are the cause of divisions among the researchers, in their striving to solve the purpose of the Mediana octagon.

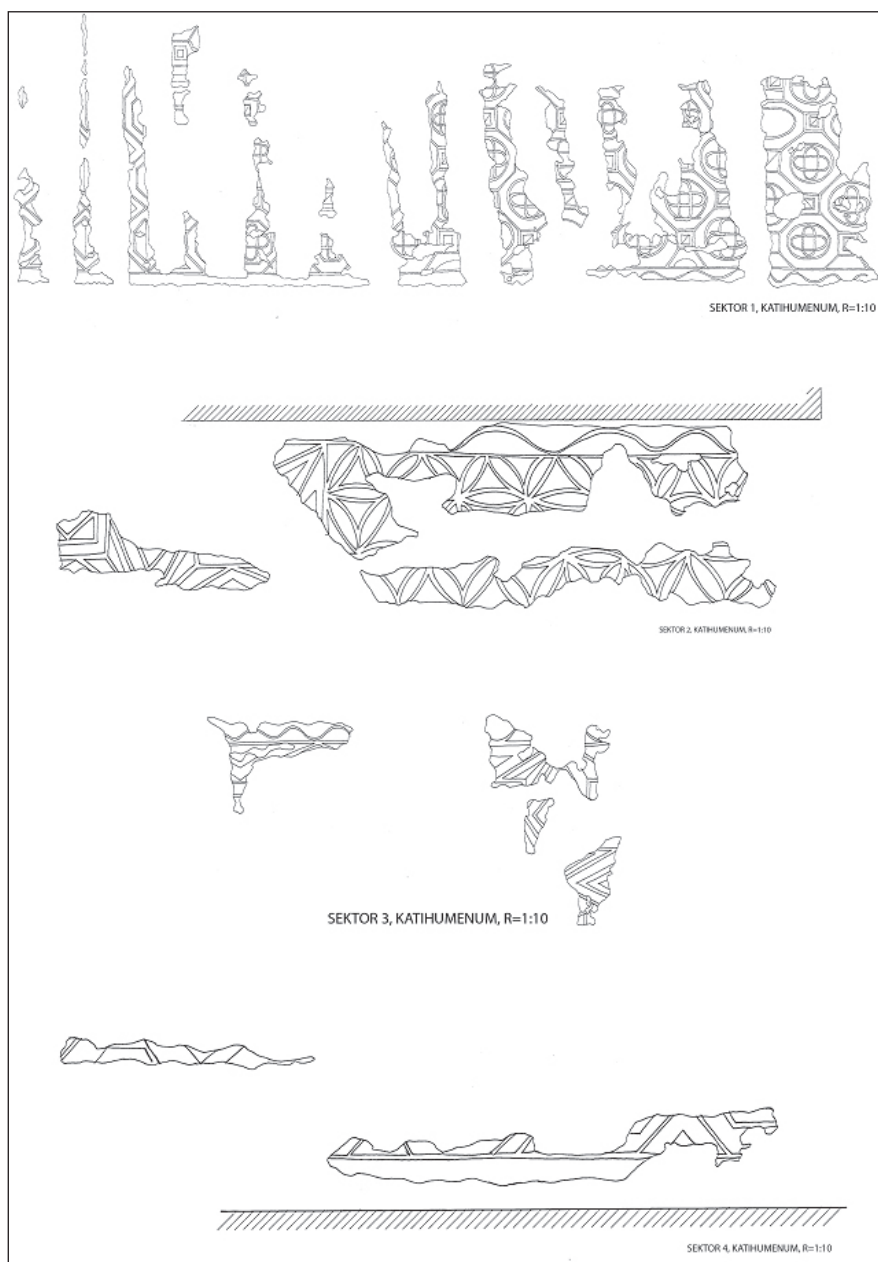
Appearance of the baptistery in Niš, which shape is typical for the Western part of the Empire, is also explained by historical facts. Naissus as an Episcopal center and prominent metropolis had to have representative baptisterium. It could be expected that it had been built before the city was destroyed by Huns in 441 year, at the times of well known Niš bishops, beginning with Karakus who was bishop before 343, and Gaudencius- round 343, Bonosus- round 391, Marcianus- round 409-414, and that it lasted, if it escaped destruction, also at times of the bishop Dalmatius (round 467), Gaianus (round 516) and Projectus (round 553), longest until the final Avar-Slavic conquering of Niš, after 615 and before 618. Or maybe the draft designers of the baptistery architectonic shape at time of the bishop Marcianus, were Niš priests Germanie and Rusticus, maybe deacon Lupentius, in whose protection the pope Innocentius I got personally engaged. There is a possibility that some of the church dignitaries from Italian region, who served in Naissus, had brought such architectural form here to Niš.

Constantius' coins were discovered in drainage canal, decoration of mosaic floor, as well as the way of building and architectonic shapes, historical circumstances together with recognized artistic flows, represent the chronological milestones that place building of the Mediana baptisterium in the time period from the second half of IV century to mid V century.

Christian character of this complex is also shown by a mosaic decoration with rhombuses, in front of the entrance door of the room for training of *katihumenos* (*auditorium*), equal to that one in the old basilica in Heraclea. The rhombus has recognizable meaning for Christians – the entrance door for the new birth. By the full strength of its symbolism, as well as the octagon, rhombus pointed to the entrance door of the premise, out of which, after completed training, the path leads towards the dignified act of baptizing and new birth of the Christians.

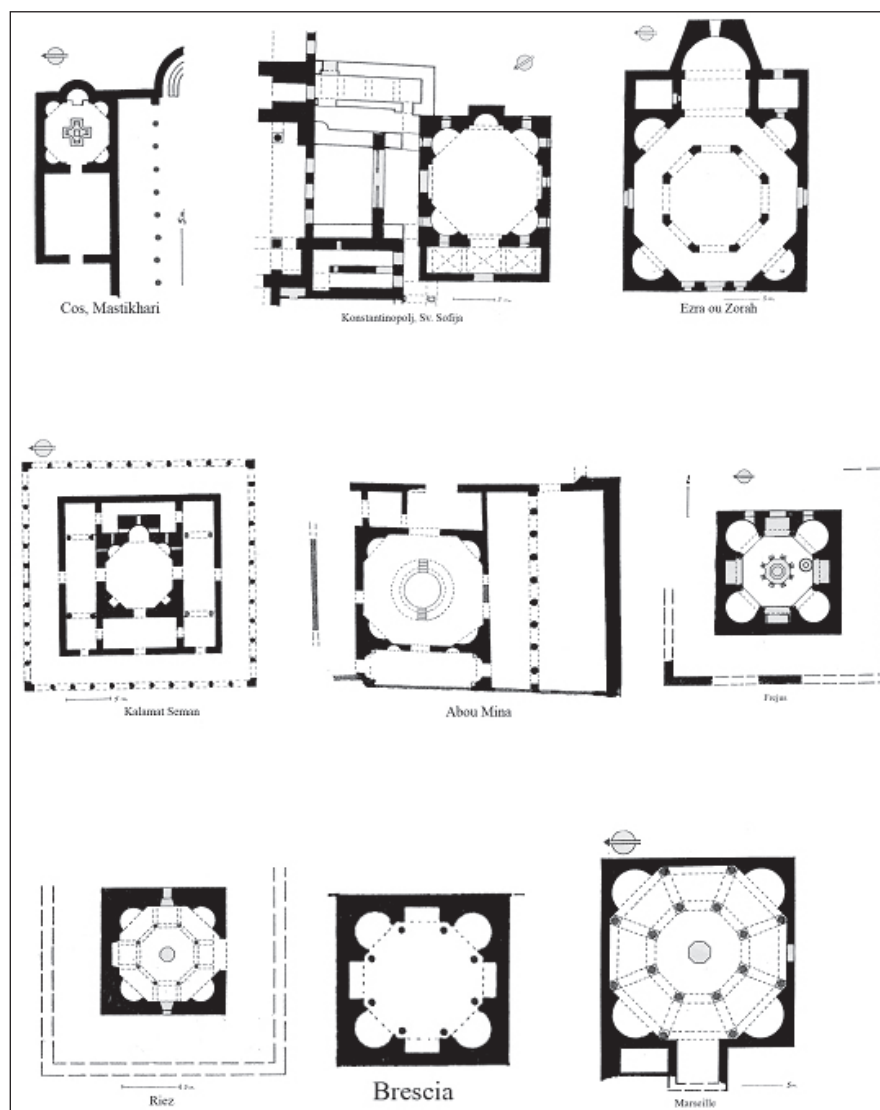
Appearance of the octagonal baptistery in the Western Balkans, in Niš, is unexpected, which justifies the doubts when defining the purpose of Mediana octagon, but is also a reason why this impressive architectural unit is almost unknown. However, the church circumstances, together with knowledge that the leaders of Niš church were mainly of Latin origin, and painting and mosaics of the early Christian Niš were influenced by Rome and the Adriatic coast, doubtlessly point out to the strong influence of Italy, after the presented arguments to the advantage of the baptistery within the supposing baptistery complex, as well as to the architecture of the first Christians of Naissus.

The Mediana baptistery is the most eastern structure of this type that had been built in the first centuries of Christianity. Thanks to this fact, it occupies the visible place in the history of old Christian architecture, while the archeological locality of Mediana significantly gains on its importance, as an important base of the first Christians of Niš.

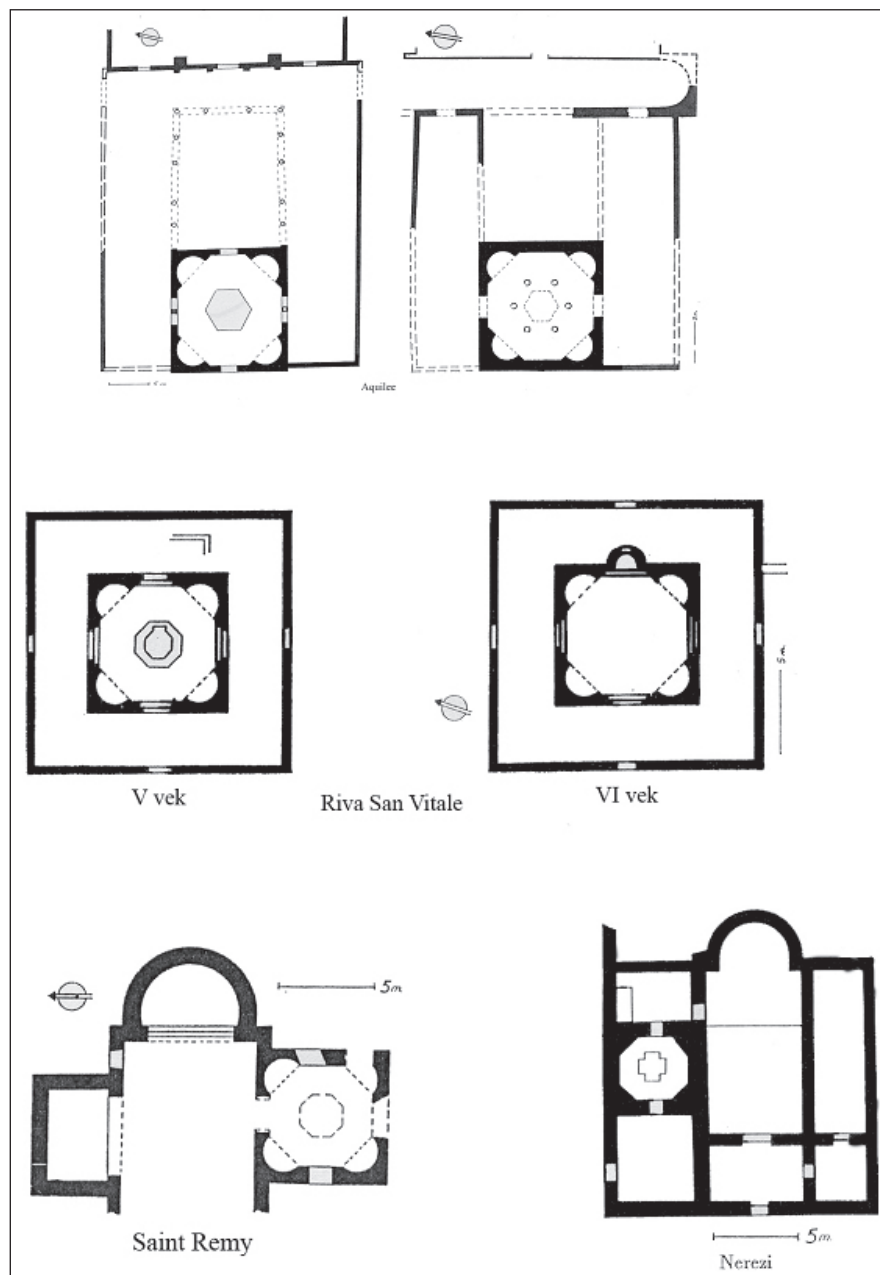

T-1 Медијана, цртежи мозаика из катихуменума (И. Фелкер и Д. Милосављевић, документација Завода за заштиту споменика културе Ниш)

T-1 Mediana, drawings of mosaic in katihumenum (I. Felker and D. Milosavljević, (documentation of the Institute for preservation of cultural monuments Niš)

T-2 Варијанта уписаног октогона и његова распрострањеност
T-2 Type of the inscribed octagon and its spreading

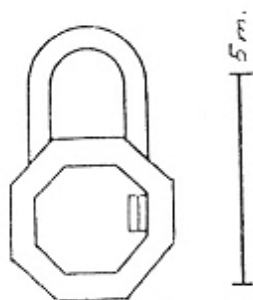

T-3 Варијанта уписаног октогона и његова распрострањеност

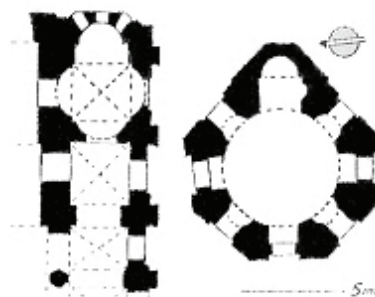
T-3 Type of the inscribed octagon and its spreading

СЛОБОДАН ОКТОГОН

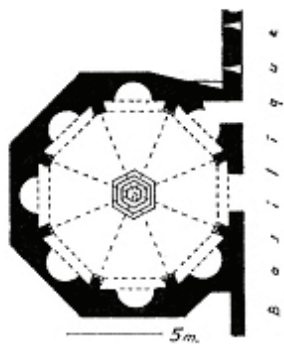
Исток

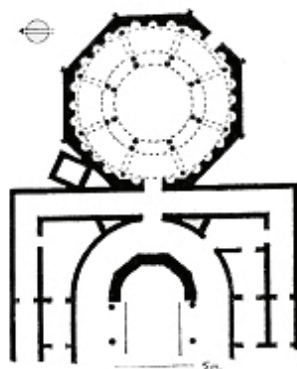
Carthage, Bir Ftouha,
Tunis, VI vek

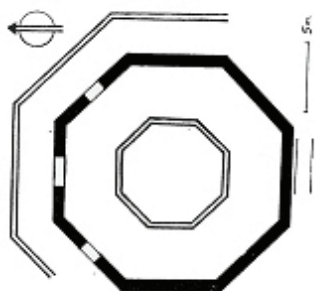
Dere Azi, Turska, VII vek

Tabarka, Tunis

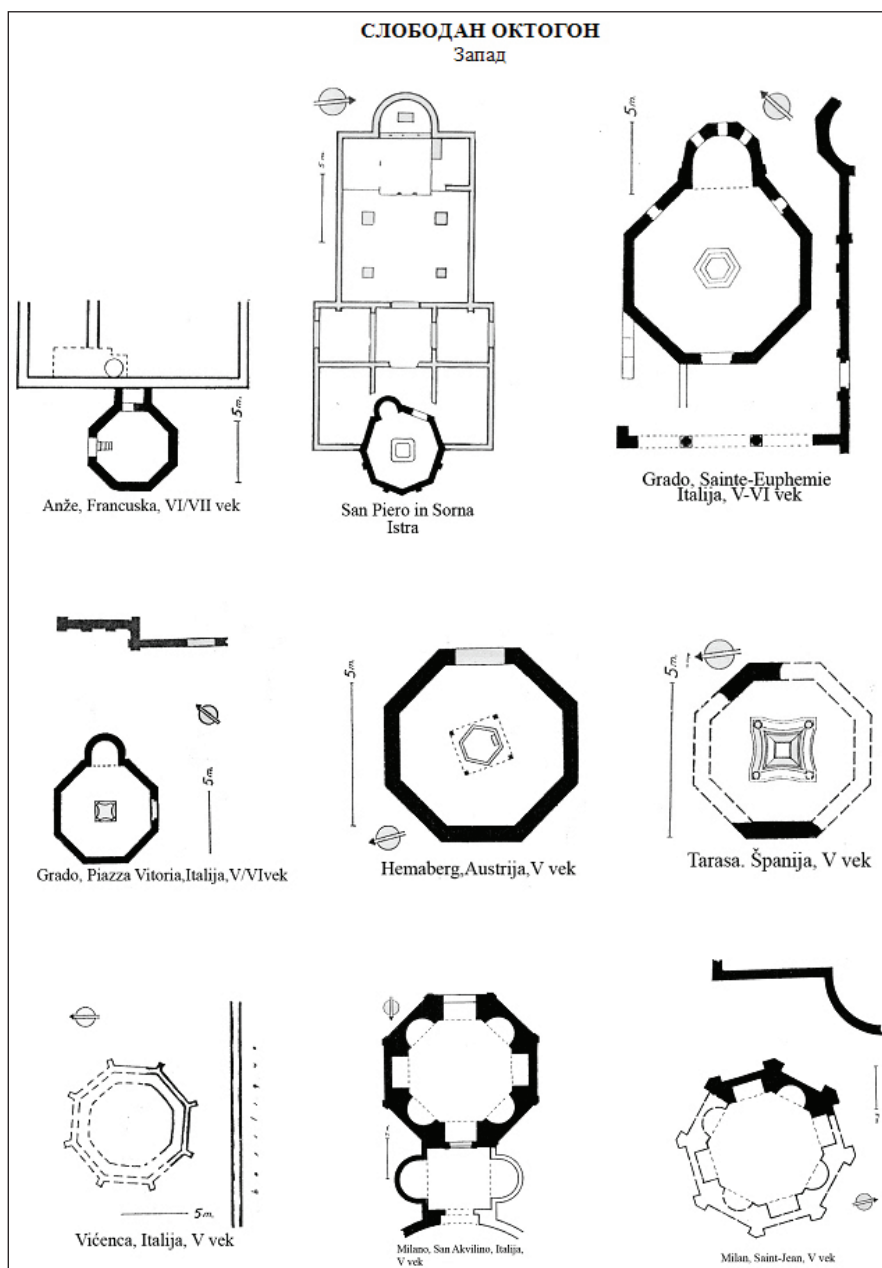

Bir bou Rekba
Hamamet, Tunis, V-VI vek

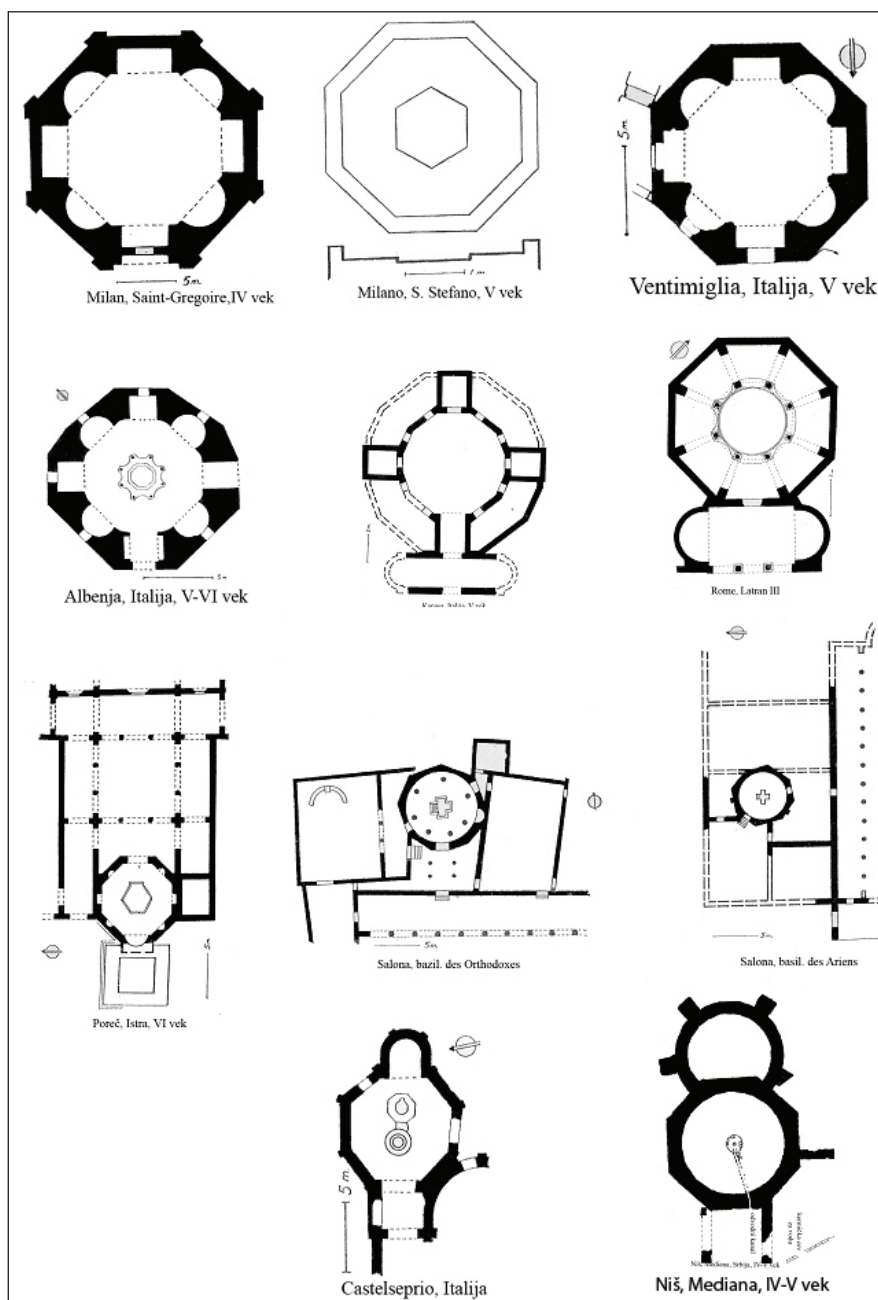
Tel Hum, Palestina

T-4, Варијанта слободног октогона и
његова распрострањеност на Истоку
T-4 Type of the free octagon and its spread-
ing in the East

T-5 Варијанта слободног октогона и његова распрострањеност на Западу

T-5 Type of the free octagon and its spreading in the West

T-6 Варијанта слободног октогона и његова распрострањеност на Западу

T-6 Type of the free octagon and its spreading in the West

